

Degen, Dorota

"Akcja skryptowa" w działalności Państwowego Wydawnictwa Naukowego w latach 1951-1956

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Bibliologia 4 (340), 145-157

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Dorota Degen

„Akcja skryptowa” w działalności Państwowego Wydawnictwa Naukowego w latach 1951–1956

Po drugiej wojnie światowej jedną z wielu ważnych spraw dla odradzającego się ze zniszczeń wojennych kraju było stworzenie odpowiedniego zaplecza dla szkolnictwa na wszystkich poziomach. Kształcenie stanowiło istotny element nie tylko na drodze do rozwoju, ale i budowy nowej rzeczywistości politycznej. Realizacja potrzeb w tym zakresie nie była łatwa. Wiele z publikacji przedwojennych nie mogło zostać wznowionych ze względu na negatywną ocenę wartości ideologicznych, a także, co zrozumiałe, z powodu dezaktualizacji zawartych w nich wiadomości.

Problematyka publikacji dydaktycznych wpisana była w ogólne przemiany w ruchu wydawniczym. Zmiany polityczne w kraju spowodowały w latach 1950–1955 stopniowe tworzenie scentralizowanego aparatu wydawniczego. Wiązało się to z pozbawieniem uprawnień wydawniczych instytucji naukowych i likwidacją oficyn prywatnych. Samo poparcie władz nie wystarczyło jednak do szybkiej realizacji przyjętych wytycznych w odniesieniu do spraw wydawania publikacji naukowych i dydaktycznych. Na drodze stały m.in. złe zaplecze poligraficzne oraz bardzo duża liczba innych zamówień, jakimi zasypywano istniejące instytucje wydawnicze¹. Nie bez znaczenia były tzw. „trudności autorskie”. Pozyskanie autorów, którzy w swoich pracach prezentowaliby nową ideologię, było szczególnie trudne dla dyscyplin humanistycznych, społecznych, prawnych czy ekonomicznych².

¹ Por. A. Bromberg, *Książki i wydawcy. Ruch wydawniczy w Polsce Ludowej w latach 1944–1964*, Warszawa 1966, s. 42.

² S. Dąbkowski, *Organizacja i zadania Komitetu Wydawnictw Naukowych i Podręczników dla Szkół Wyższych*, Życie Nauki 1950, nr 5–6, s. 493–494.

Drugim istotnym powodem uruchomienia „akcji skryptowej”, rozumianej jako planowe działania mające zaspokoić istniejące potrzeby w zakresie książki wspomagającej kształcenie na poziomie wyższym, były ideologiczne wymogi szeroko pojętej polityki kulturalnej władz komunistycznych, upatrujących w tego typu działaniach postępowanie w myśl programu „demokratyzacji wyższych uczelni”. Chodziło też o dodatkową kontrolę publikacji docierających do środowiska nowej inteligencji.

Do 1949 roku akcja skryptowa rozwijała się spontanicznie. Skrypty ukazywały się głównie dzięki inicjatywom studenckim. Przejawem tego było tworzenie studenckich spółdzielni wydawniczych, gdzie głównie dla studentów jednego ośrodka powielano skrypty. Działalność ta nawiązywała do dawnych tradycji akademickich. Studenci uczestniczący w zajęciach sporządzali notatki, które skorygowane przez wykładowców były podstawą do opracowania skryptów. Za zgodą profesorów teksty wykładów przepisywano maszynowo na matrycach, powielano i częściowo broszurowano. Zdarzało się również, że studenci otrzymywali od prowadzących zajęcia gotowe do powielenia maszynopisy. Ta droga pozyskiwania tekstów stała się później podstawą działania w przeprowadzanej, planowej akcji skryptowej. Tak wyglądał np. proces wydawniczy w Toruniu w działającej okresie od 19 listopada 1945 roku do 10 listopada 1949 roku Akademickiej Spółdzielni Wydawniczej „Skrypt”³.

Działalność ta chociaż bardzo potrzebna, nie mogła jednak zaspokoić stale rosnącego zapotrzebowania na wydawnictwa skryptowe. Poza tym dla ówczesnych władz stanowiła ona zagrożenie ze względu na prawie całkowity brak kontroli nad spontanicznie ukazującymi się skryptami.

Odpowiedzią na taką sytuację było powołanie 13 lipca 1949 roku przy Departamencie Nauki (Min. Oświaty) Komitetu Wydawnictw Naukowych i Podręczników dla Szkół Wyższych. Wśród zadań Komitetu znalazła się m.in. sprawa ustalenia ogólnego planu wydawniczego w zakresie książki naukowej i podręczników dla szkół wyższych⁴.

Kolejnym krokiem bezpośrednio zmierzającym do przejęcia kontroli nad wydawnictwami skryptowymi było wprowadzenie obowiązku przedstawiania skryptów do aprobaty delegatom terenowym Ministerstwa Oświaty oraz powołanie w kwietniu 1950 roku studenckich Komisji Doradczych działających przy Delegatach Ministra⁵.

³ Ostateczna likwidacja „Skryptu” nastąpiła 7 maja 1952 r. w momencie przejęcia przez warszawski „Światowid”; szeroko dorobek „Skryptu” omówiła W. Ciszewska, *Akademicka Księgarnia Spółdzielcza „Skrypt” w Toruniu w latach 1945–1950*, [In:] *Z badań nad polskimi księgarniami historycznymi* (w druku).

⁴ P. Hübner, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*, Wrocław 1992, s. 464; por. też S. A. Kondek, *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 1993, s. 132.

⁵ L. Marszałek, *Wydawnictwa skryptowe PWN. Z okazji tysięcznego skryptu PWN*, *Życie Szkoły Wyższej* 1954, nr 6, s. 68.

Wydawanie skryptów powierzono do realizacji funkcjonującym od 1945 roku Państwowym Zakładom Wydawnictw Szkolnych⁶. W ramach struktur tego przedsiębiorstwa powstała samodzielna komórka wydawnicza wyspecjalizowana w wydawaniu książek naukowych i podręczników dla szkół wyższych – Instytut Wydawnictw Naukowych⁷.

Istniejące potrzeby przewyższały jednak realne możliwości PZWS. Między innymi na łamach prasy pojawiały się różne głosy w tej sprawie oraz konkretne projekty usprawnienia akcji wydawnictw skryptowych. Przykład stanowią publikowane w „Po prostu” wnioski z narady delegatów ZSP do Komisji Doradczych przy Delegatach Ministra zwołanej przez Radę Naczelną ZSP. Członkowie Zrzeszenia Studentów Polskich uczestniczyć mieli m.in. w „kontrolu skryptów pod względem ideologicznym i naukowym”, co według uczestników wspomnianej narady wypełniali dobrze. Dostrzegano jednak niedostatek w liczby wydanych publikacji. Mogło to wynikać również z faktu, że „komisje nie przejawiały dostatecznej inicjatywy i energii w staraniach u wykładowców o przygotowanie koniecznych skryptów”. W ramach usprawnienia akcji skryptowej proponowano „planowanie zapotrzebowania na skrypty i regularne nadsyłanie planu do PZWS”. Jednym z wytyczonych zadań miała być też „organizacja pomocy dla przygotowujących skrypty profesorów”⁸.

Jakie były bezpośrednie przyczyny utrudniające w pierwszym etapie realizację założeń planu wydawniczego wydawnictw skryptowych widać np. w charakterystyce akcji wydawniczej z dnia 15 stycznia 1951 roku zawartej w piśmie kierowanym do Departamentu Wydawnictw przy Ministerstwie Szkół Wyższych i Nauki. Studenci działający w Zrzeszeniu Studentów Polskich, członkowie Komitetu Uczelnianego Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Szczecinie zwracali w nim uwagę na to, że „daje się zauważyć niechęć profesorów do pisania skryptów ze względu na zmianę kierunku [naszej] uczelni, brak źródeł, niskie wynagrodzenie i przewlekły proceder wydawniczy”. Jeżeli chodzi o samą bazę poligraficzną to problem stanowił „brak terminów wyjścia skryptów z druku” oraz „słaby kontakt z PZWS”. Uwagi krytyczne dotyczyły również form rozpowszechniania skryptów, co odbywało się poprzez punkty sprzedaży „Domu Książki”. Według wspomnianej charakterystyki akcji wydawniczej „terminy zamówień nie są realizowane”⁹. Te uwagi przedstawicieli środowiska studenckiego można poszerzyć o sugestie zawarte w protokole posiedzenia Komisji Doradczej Delegata Komitetu Wy-

⁶ A. Bromberg, *O szkolną kampanię wydawniczą*, *Kuźnica* 1947, nr 17, s. 9; T. Parnowski, *Dwa dziesięcia lat pracy dla szkoły*, *Przegląd Księgarski i Wydawniczy* 1965, nr 7, s. 1–3; A. Bromberg, *Książki i wydawcy...*, s. 213–215.

⁷ T. Parnowski, op. cit., s. 1; S. Dąbkowski, op. cit., s. 496.

⁸ H. Nadachowska, *O usprawnienie akcji wydawnictw skryptowych*, *Po prostu* 1950, nr 31, s. 6.

⁹ Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego (dalej MSzW), sygn. 262, s. 34.

dawnictw Naukowych i Podręczników dla Szkół Wyższych Ośrodka Wrocławskiego. Posiedzenie to odbyło się 5 lutego 1951 roku. W notatce służbowej skierowanej w tej sprawie do Ministra Szkół Wyższych i Nauki z dnia 8 lutego 1951 roku zwrócono m.in. uwagę na problem kosztów, a co za tym idzie, cen za skrypty stanowiące podstawę do kształcenia studentów dyscyplin technicznych. Podkreślono, że istniejące opóźnienia w realizacji założeń planu wydawnictw skryptowych „stwarza również zbyt długie przetrzymywanie skryptów w Urzędzie Kontroli Prasy”¹⁰.

Odpowiedzią ze strony władz na piętrzące się kłopoty w wydawaniu książki naukowej i dydaktycznej miało być utworzenie specjalnie do tego celu przeznaczonego przedsiębiorstwa¹¹. W takich okolicznościach powstało Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Podstawę prawną powołania nowej placówki stanowiły uchwała Prezydium Rządu z 28 kwietnia 1951 r. oraz zarządzenie Ministra Szkół Wyższych i Nauki z 28 kwietnia 1951 roku¹².

W cytowanym zarządzeniu Ministra określony został przedmiot działania przedsiębiorstwa. Była to szeroko pojęta „działalność wydawnicza w zakresie potrzeb nauki i szkolnictwa wyższego”. Obejmować miała książki i periodyki naukowe, podręczniki dla wszystkich typów szkół wyższych i zakładów naukowych, skrypty, pomoce naukowe wykonywane techniką poligraficzną oraz wszelkie inne wydawnictwa zlecone przez Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego i Nauki. W tym samym zarządzeniu zaznaczono, że „przydziela się przedsiębiorstwu do prowadzenia powielarni skryptów w Warszawie, Krakowie, Wrocławiu, Łodzi i Poznaniu”¹³.

Dzięki przychylności władz partyjno-państwowych Państwowe Wydawnictwo Naukowe rozpoczęło 25 maja 1951 roku swoją działalność. W początkowej fazie organizacji najważniejszą sprawą było sprecyzowanie profilu przedsiębiorstwa dość szeroko nakreślonego w aktach prawnych dotyczących powołania PWN. Ogromne zapotrzebowanie na publikacje wspomagające kształcenie, szczególnie na poziomie wyższym¹⁴, wpłynęło znacząco na kształt planów wydawniczych na najbliższą przyszłość. Znalazły się w nich przede wszystkim książki pomocnicze i skrypty¹⁵.

¹⁰ ANN, MSzW, sygn. 262, s. 37.

¹¹ H. Nadachowska, op. cit., s. 6.

¹² *Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1951–1956*, Warszawa 1956, s. 7.

¹³ ANN, MSzW, sygn. 228, s. 14.

¹⁴ Problemy niedostatecznej liczby potrzebnych skryptów sygnalizowano także na łamach prasy, por. *Zbliżają się kolokwia a skryptów brak. Narada produkcyjna studentów prawa*, *Życie Warszawy* 1951, nr 331, s. 6.

¹⁵ *Państwowe Wydawnictwo Naukowe przed nowym rokiem akademickim*, *Po prostu* 1953, nr 36, s. 6; R. Łakowski, *35-lecie Państwowego Wydawnictwa Naukowego*, *Kronika Warszawy* 1986, nr 1/2, s. 58.

Istniejące braki wydawnictw skryptowych narzuciły konieczność szybkiej realizacji podjętych na tym polu zobowiązań, dlatego pierwszym krokiem organizującego się przedsiębiorstwa było przejście od PZWS Instytutu Wydawnictw Naukowych. W taki sposób PWN zyskało Dział Skryptów, a z nim grupę sprawdzonych pracowników oraz lokal przy ul. Dąbrowskiego 8¹⁶. Wśród pierwszych pracowników Państwowego Wydawnictwa Naukowego, którzy przeszli z PZWS, znaleźli się m.in. Stanisław Pazyra (założyciel i do 1951 roku dyrektor PZWS, później także do 1953 r. wicedyrektor PWN)¹⁷, Ludwik Syta, Bolesław Stachon, Halina Skarżyńska, Halina Szczycińska, Aleksandra Zajączkowska i Zofia Rzecznik¹⁸.

Plan wydawniczy PWN na 1951 rok, tzn. w roku utworzenia przedsiębiorstwa, oparty został w przeważającej części na projektach przejętych z PZWS. Kolejny rok również w dużym stopniu obejmował tytuły z przejętej teki redakcyjnej¹⁹. Jednym z zarzutów stawianych przyjętemu do realizacji wykazowi tytułów był zbyt mały udział w nim pozycji dotyczących uczelni technicznych²⁰. Dopiero plan wydawniczy na 1953 rok był pierwszym prawie w całości samodzielnym dokonaniem pracowników PWN²¹. Zasadniczo jednak plany na pierwsze lata miały zaspokoić naglące potrzeby studentów w dziedzinie podręczników akademickich i książek pomocniczych²².

Dnia 1 lipca 1951 roku w ramach Państwowego Wydawnictwa Naukowego wyodrębniony został Zakład Produkcji Skryptów i funkcjonował w takiej formie do końca roku. Kolejne zmiany doprowadziły do utworzenia 5 stycznia 1952 roku Działu Podręczników i Skryptów kierowanego przez Bolesława Stachonia. Nowa jednostka znalazła swoją siedzibę przy ul. Asfaltowej 11. Tworzyli ją, oprócz wymienionego wyżej kierownika, Barbara Górnicka, Helena Sokołowska, Andrzej Wolski, Teresa Rewieńska-Hylowa oraz byli pracownicy PZWS, m.in. Zofia Rzecznik, Halina Skarżyńska i Aleksandra Zajączkowska²³.

W latach 1951–1953 odebrano prawa wydawnicze prawie wszystkim ośrodkom naukowym, co spowodowało stopniowe przekazanie ich wydawnictw wy-

¹⁶ Dział Skryptów zmieniał jeszcze kilkakrotnie swoją siedzibę, mieścił się m.in. w lokalu przy ulicy Piwnej 9; *Plac Dąbrowskiego – Asfaltowa – Krakowskie Przedmieście*, PWN na co dzień 1954, nr 4, s. 9–10; *Alfabet PWN. Ludzie, książki, lata, wspomnienia*, Warszawa 1997, s. 128; L. Marszałek, *Początki Państwowego Wydawnictwa Naukowego*, Księgarz 28, 1984, nr 1, s. 28–29.

¹⁷ Por. *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1994, s. 625.

¹⁸ M. Hoffman, H. Rutkowska, *Miodowe miesiące*, PWN na co dzień 1956, nr 3, s. 6.

¹⁹ AAN, Centralny Urząd Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa (dalej CUWPGiK), sygn. 188, s. 1.

²⁰ Zarzut taki formułowała K. Lichaczewska z Departamentu Studiów Technicznych w notatce dla ministra, dotyczącej planu wydawniczego PWN na 1951 rok; AAN, MSZW., sygn. 262, s. 66.

²¹ AAN, CUWPGiK, sygn. 188, s. 1.

²² AAN, MSZW., sygn. 262, s. 2–3.

²³ *Alfabet...*, s. 128–129; L. Marszałek, *Początki...*, s. 30.

znaczonym oficynom, głównie PWN i Ossolineum²⁴. Do końca 1956 roku, czyli do czasu odzyskania przez uczelnie uprawnień w tym zakresie, PWN posiadał prawie całkowity monopol na wydawnictwa skryptowe²⁵. W znacznie mniejszym stopniu udział w produkcji wydawnictw podręcznikowych miały inne wydawnictwa, np. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich (prace z medycyny)²⁶. PWN, współpracując z nimi, starał się unikać niepotrzebnego dublowania wydawnictw.

Przedsiębiorstwo przede wszystkim skupiło się na wydawaniu skryptów centralnie aprobowanych (ogólnokrajowych) przez odpowiedni departament Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego, obejmujących materiał zawarty w programie do danego przedmiotu i przeznaczonych dla wszystkich szkół danego typu. Drugą znaczącą grupę stanowiły skrypty uczelniane o znaczeniu lokalnym, wymagające aprobaty rektorów danych uczelni. Taki podział wydawnictw wynikał z zarządzenia Ministra Szkolnictwa Wyższego z 24 stycznia 1952 roku. Kolejne decyzje władz, przede wszystkim zarządzenie z 1 sierpnia 1953 r., pogłębiały jeszcze centralizację akcji skryptowej.

Zgodnie z zaleceniami Ministra planowanie produkcji skryptów odbywać się miało w następujący sposób. Szkoły wyższe zobowiązane były do przesyłania wydawnictwu w terminie do 15 marca wykazu projektów skryptów uczelnianych. W PWN opracowywano następnie zestawienie zbiorcze nadesłanych zgłoszeń. Teoretycznie więc nie mogły się ukazać skrypty spoza tej listy. Do 15 kwietnia poszczególne szkoły wyższe otrzymywały odpowiednie działy gotowego zestawienia z prośbą o ewentualne uwagi, które należało zgłaszać przez następne dwa tygodnie. Wraz z opinią odpowiedzialnych pracowników wydawnictwa stanowiły one podstawę do opracowania teki projektów na najbliższy rok akademicki. W terminie do 15 czerwca PWN przedkładało poszczególne części teki projektów skryptowych do akceptacji odpowiednim departamentom Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego. W ciągu kolejnych dwóch tygodni zatwierdzane miały być proponowane zestawienia i jednocześnie ustalana lista skryptów aprobowanych centralnie. Zakończenie tych działań pozwalało Państwowemu Wydawnictwu Naukowemu przystępować dopiero do zawierania umów z autorami i sporządzania własnych planów wydawniczych na kolejne lata²⁷.

²⁴ Okoliczności, w jakich zapadały decyzje o znaczeniu i kompetencjach PWN w odniesieniu do już działających i dopiero organizowanych instytucji naukowych, omówił m.in. Piotr Hübner; por. P. Hübner, op.cit., s. 701–704.

²⁵ A. Bromberg, *Uprawnienia wydawnicze – ośrodkom naukowym*, Trybuna Ludu 1957, nr 51, s. 4.

²⁶ Do roku 1952 skrypty medyczne wydawane były wyłącznie w PWN; por. *Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1951–1956...*, s. 27–28.

²⁷ Por. Zarządzenie Min. Szkol. Wyż. z dnia 24 stycznia 1952 r. w sprawie skryptów dla szkół wyższych podległych Min. Szkol. Wyższ., Archiwum Państwowego Wydawnictwa Naukowego, Zarządzenie o skryptach, nlb. projekt zarządzenia Min. Szkol. Wyż. (ogłosz. 1 sierpnia 1953 r.) w sprawie skryptów dla szkół wyższych podległych Min. Szkol. Wyż., AAN, MSzW, sygn. 14, s. 145–148; L. Marszałek, *Wydawnictwa skryptowe...*, s. 68–69.

Działalność komórki PWN odpowiedzialnej za wydawnictwa skryptowe opierała się na kontaktach z Delegatami do Spraw Podręczników i Skryptów z Lublina, Szczecina i Torunia oraz współpracy z oddziałami PWN w Krakowie, Łodzi, Poznaniu i Wrocławiu. Oddziały pełniły rolę pośrednika między uczelniami a centralą PWN w Warszawie. Wspólnie z nią wykazywały inicjatywę wydawniczą przede wszystkim w zakresie skryptów lokalnych.

Z czasem zasady tworzenia planów wydawniczych ulegały modyfikacji. Były one opracowywane centralnie. Uwzględniano przy tym skrypty, podręczniki oraz pomoce dydaktyczne, które wydawał PWN wraz z innymi przedsiębiorstwami. Sporządzano oddzielne plany, zgodnie ze strukturą departamentów Ministerstwa, dla czterech kierunków studiów: uniwersyteckich, wyższych szkół ekonomicznych, wyższych szkół technicznych i wyższych szkół rolniczych²⁸.

Presja środowisk naukowych odczuwających brak odpowiedniego zaplecza dla dydaktyki wpływała na przyspieszenie akcji wydawniczej. Między innymi szybkie tempo działania stało się przyczyną zarzutów złej organizacji pracy stawianych wydawnictwu. Krytykowano PWN na łamach prasy za to, że „nie przejawia [...] dostatecznie silnej inicjatywy, aby zachęcić autorów do pisania”. Nie było to jednak sprawą łatwą ze względu na proponowane przez wydawnictwo współpracującym autorom stosunkowo niskie wynagrodzenie i długi cykl produkcyjny, szczególnie prac z nauk ścisłych i technicznych. Wydawnictwo nie zawsze radziło sobie z wyciąganiem konsekwencji wobec autorów, którzy systematycznie nie dotrzymywali terminów oddania prac. Prowadziło to do zaburzeń planowego napływu przygotowanych do druku publikacji i w konsekwencji do przestoju w powielarniach skryptów lub też opóźnienia w realizacji zamówień.

Nie zawsze też ułatwiali pracę PWN sami studenci, którzy powielali własne notatki i rozprawiali je na uczelniach jako obowiązujące „skrypty”. Takie działania prowadziły do dezinformacji w środowisku odbiorców wydawnictw skryptowych, a w konsekwencji do błędów w zakresie szacowania nakładów poszczególnych tytułów²⁹.

Jeżeli chodzi o stronę edytorską wydawnictw skryptowych, to od samego początku opracowanie redakcyjne łącznie z technicznym należało do redaktorów z zespołu stylistyczno-edytorskiego. Jak wspomina długoletnia pracowniczka PWN związana z Działem Skryptów Teresa Rewieńska-Hylowa: „dostarczane maszynopisy wymagały przeważnie dużego wkładu pracy, ponieważ były źle przygotowane pod względem technicznym, a także niejednokrotnie słabe merytorycznie”. Z biegiem czasu opracowanie techniczne przejęte zostało przez ogólną redakcję techniczną wydawnictwa, a układem graficznym okładek zajęła się odpowiednia komórka PWN³⁰.

²⁸ *Alfabet...*, s. 129–130.

²⁹ *W sprawie skryptów*, *Po prostu* 1952, nr 2, s. 8; por. też *Wydajemy wszystko co cenne w nauce*. Rozmowa z dyr. PWN Adamem Brombergiem, *Polityka* 1958, nr 50, s. 5.

³⁰ *Alfabet...*, s. 129–130.

Forma edytorska skryptów odznaczała się stałymi cechami. Należały do nich określony format, typ okładki, stały niezmienny układ strony tytułowej i redakcyjnej oraz gatunek papieru. Do roku 1953 skrypty były wydawane głównie w formie powielanej. Charakteryzował je stały format ok. 21 x 30 cm i miękka tekturowa okładka w różnych odcieniach szarości lub koloru niebieskiego. Do produkcji skryptów używano 60- lub 70-gramowego papieru klasy V–VII. Okładka wraz ze stroną tytułową i redakcyjną była składana pismem linotypowym. Pozostała część stanowiła, często mało czytelną, formę druków powielaczowych. Na stronie tytułowej znajdowała się nazwa uczelni, imię i nazwisko autora pracy, tytuł, miejsce i rok wydania oraz informacja, że skrypt ukazał się nakładem Państwowego Wydawnictwa Naukowego. Natomiast na stronie redakcyjnej umieszczano notkę o wyrażeniu zgody na publikację danej pozycji. W zależności od typu skryptu brzmiała ona: „wydano za zgodą delegata Komitetu Wydawnictw Naukowych i Podręczników dla Szkół Wyższych” lub „wydano za zgodą rektora”. Do tej informacji załączano numer pisma przyznającego pozwolenie oraz datę jego wystawienia. W przeciwieństwie do większości skryptów powielanych wcześniej przez spółdzielnie studenckie, wydawnictwa PWN zawierały (na odwrocie strony tytułowej) podstawowe informacje o realizacji poszczególnych tytułów. Należały do nich m. in. data oddania pracy do druku, nakład, liczba arkuszy, numer wydania, data otrzymania rękopisu, numer zamówienia, klasa i gramatura papieru. Umieszczano również informację, w którym z zakładów produkcji skryptów lub drukarni (okładka, karta tytułowa) dany tytuł został wykonany³¹.

Produkcja skryptów metodą powielania pozwalała tylko na proste opracowanie graficzne tekstu. Publikacje te jednak zaopatrywane były np. w wyróżnione z tekstu głównego przypisy lub potrzebne wykresy, schematy czy rysunki³².

Lata 1951–1953 to okres dominacji produkcji wydawnictw skryptowych w formie powielanej. Od roku 1954 PWN przystąpił do wydawania skryptów drukowanych. W rok później już większość tego typu publikacji ukazała się w takiej formie³³.

Wraz z przejściem na druk skryptów techniką offsetową przestały się one różnić swoją formą zewnętrzną od książki. Zmniejszony został dotychczasowy niewygodny format i polepszona jakość papieru. Nowe możliwości druku pozwoliły na umieszczanie większej niż dotychczas liczby, lepszego technicznie, materiału ikonograficznego oraz rozbudowanie, graficznie wyróżnionego, aparatu naukowego.

³¹ Por. np. K. Wyka, *Zarys współczesnej literatury polskiej (1884–1925)*, Kraków 1951; B. Zabłocki, *Chemia bakteryjna*, cz. I–II, Łódź 1951; Z. Klemensiewicz, *Podstawowe wiadomości z historycznej fonetyki i fleksji języka polskiego*, Kraków 1952; M. Gumowski, *Zarys numizmatyki polskiej*, Łódź 1952; T. Czeżowski, *Logika*, Łódź 1952.

³² Por. M. Kafel, *Zasady techniki drukarskiej oraz układu graficznego gazety i książki*, Warszawa 1952. Praca w formie skryptu doczekała się trzech wydań. Oprócz wspomnianego wyżej jeszcze w 1953 (powielacz) i 1954 r. (druk); por. *Katalog skryptów dla szkół wyższych 1951–1958*, Warszawa 1958, s. 8.

³³ *Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1951–1956...*, s. 12.

Podnoszenie poziomu opracowania i przechodzenie od powielania do druku skryptów było planowym działaniem zmierzającym do stopniowego zacierania różnicy poziomu między skryptami a podręcznikami akademickimi. Skrypty miały stanowić makietę, a nawet pierwszą redakcję podręcznika. Realizacji takich założeń służyło Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 1 sierpnia 1953 roku. Na jego mocy podwyższone zostały merytoryczne wymagania wobec skryptów. Ministerstwo zalecało, aby redaktorzy wyznaczali na recenzentów specjalistów w danej dziedzinie nauki, zatrudnionych w innej uczelni niż autor pracy. PWN zobowiązany został również do stopniowego poszerzania zakresu poddawania rękopisów skryptów drugiej recenzji oraz powoływania redaktorów odpowiedzialnych³⁴.

Następstwem zaostżenia wymagań wobec skryptów było rosnące zapotrzebowanie rynku na te publikacje i szybsze wyczerpywanie się nakładów poszczególnych tytułów. Przeciętny nakład wynosił w latach 1953–1954 około 700 egzemplarzy. Rok później przekroczył już 1000. Liczba egzemplarzy poszczególnych tytułów skryptów drukowanych dochodziła nawet do 5000³⁵. Na decyzję o wysokości nakładu wpływało kilka czynników. Przede wszystkim liczba potencjalnych odbiorców, tzn. liczba studentów kierunków, dla których przeznaczony był skrypt. Nie bez znaczenia było czy wydany tytuł pozostawał jedyną dotychczas publikacją dla danego przedmiotu wykładanego w szkołach wyższych oraz czy dotyczył dziedzin, które szybko się rozwijały, np. prace z zakresu nauk technicznych. Wiadomości zawarte w skryptach z tych dyscyplin szybciej ulegały dezaktualizacji. Zwracano również uwagę na to czy istniały i znalazły nabywców wcześniejsze wydania przyjmowanych do realizacji tytułów. Na przykład pierwszy skrypt, który ukazał się pod firmą PWN, autorstwa Kazimierza Wyki pt. *Zarys współczesnej literatury polskiej (1884–1925)* uzyskał duży nakład 2000 egzemplarzy³⁶. Natomiast skrypt Tadeusza Orlicza pt. *Obróbka i obrabiarki drewna*, będący tysięczną publikacją tego typu, wydany został tylko w nakładzie 500 egzemplarzy³⁷. Tematyka tej pracy zainteresować mogła bowiem znacznie węższą grupę nabywców.

Dobór autorów kolejnych pozycji wydawniczych został określony w jednej z pierwszych relacji prasowych z przebiegu akcji wydawniczej PWN takimi słowami: „publikuje prace najwybitniejszych obcych, głównie radzieckich, oraz wielu polskich naukowców, nie pomijając prac młodych debiutantów”³⁸. W przypadku skryptów udział autorów obcych był jednak znikomy. Mała liczba przekładów

³⁴ L. Marszałek, *Wydawnictwa skryptowe...*, s. 68–69; por. też. AAN, MSzW, sygn. 14, s. 147.

³⁵ *Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1951–1956...*, s. 25.

³⁶ Por. *Katalog skryptów dla szkół wyższych 1951–1955*, Warszawa 1955, s. 16.

³⁷ *Ibidem*, s. 68.

³⁸ *W sprawie skryptów i podręczników...*, s. 8.

mogła wynikać m.in. z krótkiego cyklu wydawniczego, jakim charakteryzowały się tego rodzaju wydawnictwa³⁹.

Większość skryptów wydawana była kilkakrotnie, ponieważ trudno było z różnych przyczyn określić wysokość nakładu, o czym była już mowa wyżej. Na przykład poszczególne części *Matematyki* Włodzimierza Wróny ukazały się pięciokrotnie⁴⁰. Takiej samej liczby wydań doczekała się praca Eugenii Kowalskiej pt. *Chemia ogólna*⁴¹.

Wśród autorów skryptów znaleźli się m.in. Stanisław Rospond, Tadeusz Czeżowski, Karol Koranyi, Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Zenon Klemensiewicz. Zarówno prace tych autorów, jak i wielu innych, którzy pisali na potrzeby szkół wyższych, ukazywały się staraniem PWN początkowo w formie skryptów, aby wraz z kolejnymi wznowieniami trafić w ręce studentów już w formie podręczników.

Istotnym aspektem akcji skryptowej było dotowanie przez państwo produkcji wydawniczej w tym zakresie. Jak podaje Adam Bromberg, pełniący w latach 1953–1965 funkcję dyrektora PWN, dotacja na ten cel wynosiła „średnio 2 złote do każdej złotówki zapłaconej przez studentów”⁴². Dla uzyskania niższych cen za podstawę kalkulacji wydawnictwo brało również pod uwagę liczbę arkuszy, a nie rzeczywiste koszty produkcji⁴³.

Ceny skryptów w latach 1951–1956 wynosiły średnio od 5 do 30 złotych. Dla porównania w latach 1953–1954, kiedy „akcja skryptowa” była już dobrze rozwinięta, chleb kosztował około 3 zł, papierosy 3,50 zł, kilogram kielbasy zwyczajnej 27 zł, a damskie półbuty około 300 zł⁴⁴.

W pierwszym okresie działalności PWN ostatni etap produkcji skryptów odbywał się w wyznaczonych zakładach. Wspecjalizowane powielarnie działały w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Wrocławiu i Łodzi. Były one skupione w ośrodkach, gdzie 1 maja 1951 roku utworzone zostały oddziały PWN.

Do roku 1953 zakłady produkcji skryptów były ściśle powiązane organizacyjnie z wydawnictwem. Z czasem jednak znaczna część wydawnictw skryptowych po opracowaniu redakcyjnym w jednym z wymienionych ośrodków przesyłana była do oddziału łódzkiego, gdzie skoncentrowano produkcję skryptów drukowanych i wykonywanych techniką offsetowo-stykową. Dla przykładu na 84 skrypty drukowane, wydane we wszystkich oddziałach PWN w 1954 roku, aż 50 tytułów wydrukowano w Łodzi. W roku następnym, w którym wydawnictwo ostatecznie

³⁹ Zupełnie inaczej wyglądało to w odniesieniu do podręczników, gdzie udział autorów obcych był znaczący. Największą grupę wśród przekładów stanowiły prace autorów radzieckich.

⁴⁰ Por. *Katalog skryptów dla szkół wyższych 1951–1958*, Warszawa 1958, s. 35.

⁴¹ *Ibidem*, s. 21.

⁴² A. Bromberg, *Uprawnienia wydawnicze...*, s. 4.

⁴³ *W sprawie skryptów...*, s. 8.

⁴⁴ *Rocznik Statystyczny 1955*, s. 162–163.

zrezygnowało z powielaczowej formy skryptu, na ogólną liczbę 179 opublikowanych tytułów w Łodzi ukazało się ich 150. Wraz ze zmianą formy produkcji skryptów na drukowaną ich wykonanie również powierzono zakładom graficznym, z którymi współpracowały poszczególne oddziały m.in. Drukarnie Naukowe w Krakowie, Poznaniu i Łodzi, Łódzka Drukarnia Dziełowa, Zakłady Graficzne PZWS w Łodzi⁴⁵.

Mimo trudności i niedociągnięć, które wynikać mogły z wielkości, różnorodności i wyznaczonych terminów realizacji produkcji wydawniczej, Państwowe Wydawnictwo Naukowe w latach 1951–1955 opublikowało niemałą liczbę skryptów (patrz tab. 1).

Tabela 1. Skrypty wydane przez PWN w latach 1951–1955

Skrypty	1951	1952	1953	1954	1955
Liczba pozycji	208	435	327	308	198
Objętość w arkuszach wydawniczych	2548	5922	4632	4481	3172

Na podstawie: *Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1951–1956*, Warszawa 1956, s. 11⁴⁶.

Powyższa tabela pokazuje, że najwięcej wydawnictw skryptowych ukazało się w roku 1952. W następnych latach następuje stopniowy spadek liczby wydawanych skryptów, spowodowany stałym, planowanym wzrostem produkcji książek.

Tabela 2. Stosunek liczby książek do liczby skryptów wydawanych w PWN w latach 1951–1955

Rodzaj wydawnictw	1951	1952	1953	1954	1955
KSIĄŻKI					
Liczba pozycji	12	58	157	256	400
Objętość w arkuszach wydawniczych	162	1005	2416	4312	6436
SKRYPTY					
Liczba pozycji	208	435	327	308	198
Objętość w arkuszach wydawniczych	2548	5922	4632	4481	3172

Na podstawie: *Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1951–1956*, Warszawa 1956, s. 11.

⁴⁵ *Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1951–1956...*, s. 86–88.

⁴⁶ Zestawienia statystyczne produkcji wydawniczej PWN różnią się nieznacznie zależnie od źródła. Przedstawione dane zamyka rok 1955, w którym Wydawnictwo przeszło całkowicie na produk-

W roku 1955 widać już bardzo wyraźnie wzrost produkcji książek w PWN. Ich liczba przewyższała w tym roku dwukrotnie liczbę skryptów.

Tabela 3. Podział skryptów ze względu na kierunki studiów w latach 1951–1955

Kierunek studiów	1951		1952		1953		1953		1955	
	tytuł	arkusz	tytuł	arkusz	tytuł	arkusz	tytuł	arkusz	tytuł	arkusz
Uniwersyteckie	54	556	72	978	57	803	44	555	27	366
Techniczne	68	874	184	2660	145	2242	141	2277	109	1911
Rolnicze	13	170	46	590	43	525	59	727	19	256
Ekonomiczne	23	260	58	778	62	832	46	715	27	451
Artystyczne	1	5	2	30	14	157	16	113	7	87
Pedagogiczne	7	80	—	—	—	—	4	45	5	64
Wych. Fizyczne	—	—	—	—	6	73	4	48	4	37
Medyczne	42	392	61	750	—	—	—	—	—	—
Razem	208	2547	423	5786	327	4632	308	4480	198	3172

Na podstawie: *Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1951–1956...*, s. 26–27.

Dzieląc skrypty ze względu na dziedziny wiedzy, zauważyć można, że oprócz biologii, chemii czy historii ukazywały się także prace z zakresu górnictwa, metalurgii, włókiennictwa, gospodarki wodnej.

Działania podejmowane przez Państwowe Wydawnictwo Naukowe w latach 1951–1956 zapoczątkowały wieloletnią aktywność przedsiębiorstwa w zakresie wydawania skryptów. W latach następnych liczba tego rodzaju publikacji stopniowo malała i nie stanowiła już tak znaczącej części produkcji wydawniczej PWN⁴⁷. Zgodnie z założeniami rolę skryptów przejęły w dużej mierze lepiej opracowane i wydane podręczniki.

cję skryptów drukowanych. Por. J. Kozłowski, *W ciągu trzech lat...*, PWN na co dzień 1954, nr 4, s. 10–12.

⁴⁷ Efekty pracy obrazują katalogi. Por. m.in. *Katalog skryptów dla szkół wyższych 1951–1955*, Warszawa 1955; *Katalog skryptów dla szkół wyższych 1951–1958*, Warszawa 1958; *Katalog skryptów dla szkół wyższych 1951–1966*, Warszawa 1966.

Na taki obraz produkcji skryptów wpłynęły również inne czynniki. W efekcie przełomu politycznego w 1956 roku nastąpiły zmiany w polityce wydawniczej państwa. Wraz z przywróceniem 1 stycznia 1957 roku uprawnień wydawniczych uczelniom i towarzystwom naukowym akcja skryptowa przybrała szerszy zasięg. Szkoły wyższe, nawiązując do dawnej tradycji, włączyły się do wydawania publikacji dydaktycznych⁴⁸. Wtedy to wyodrębnił się wyraźny podział wydawnictw skryptowych. Skrypty centralne, przeznaczone dla wszystkich szkół danego typu, wydawane były przede wszystkim w Państwowym Wydawnictwie Naukowym. Drugą grupę stanowiły skrypty uczelniane, przeznaczone jedynie dla studentów danej uczelni. Od 1957 roku znalazły się one w gestii wydawnictw funkcjonujących w ramach szkół wyższych⁴⁹. Upadł tym samym scentralizowany model „akcji skryptowej”, a polityka wydawnicza w tym zakresie nabrała bardziej zróżnicowanego charakteru⁵⁰.

⁴⁸ A. Bromberg, *Uprawnienia wydawnicze...*, s. 4.

⁴⁹ L. Marszałek, *Problemy podręczników dla szkół wyższych*, *Życie Szkoły Wyższej* 1956, nr 9, s. 50.

⁵⁰ Oddzielnego przedstawienia wymagają jeszcze sprawy nie poruszone w tym omówieniu, m.in. problematyka cenzury i rozpowszechniania wydawnictw skryptowych.